

En granskning av bildade naturreservat i Upplands skogar

Trycket på den svenska skogen ökar med höjda produktionsmål. Med växande behov av biobränslen skapas ytterligare incitament för att bruka skogen ännu hårdare. Samtidigt ser vi hur de svenska miljömålen inklusive "Levande skogar" och "Ett rikt växt- och djurliv" som förutsätter hejdad förlust av biologisk mångfald är mycket svåra att nå. Vi ser detta också när det gäller skogens fåglar. Flera skogshöns, hackspettar och skogsmesar har minskat stadigt de senaste decennierna, och de flesta av dessa fortsätter att minska. Sannolikt krävs mycket kraftiga insatser för att hejda denna utveckling. De åtgärder som främst är aktuella är ökad miljöhänsyn vid skogsbruk samt ökad andel skyddade skogar, exempelvis i form av naturreservat.

I en brukad skog är träden i ett bestånd oftast av samma ålder och av samma art, planterade i rätta rader för optimal tillväxt. I varierande grad kan en markägare visa naturvårdshänsyn genom att spara högstubbar och träd i kantzoner och fuktstråk, men utan tvekan är de monokulturer som det moderna skogsbruket skapat alltför ogästvänliga för många av skogens växter och djur. Död ved och varierade biotoper är generellt sett bristvaror i brukade skogar.

I fall då naturreservat bildas på lokaler där hotade växtarter hittas räcker det ofta på kort sikt att skydda ett begränsat område i anslutning till platser där dessa arter växer. För många fågelarter räcker inte detta, eftersom reviren är stora och bara ett häckande par ryms inom varje revir. Dessutom måste det finnas utrymme för yngre individer att spridas och bilda nya par vilket i praktiken gör att större sammanhängande arealer med lämpliga biotoper är en förutsättning för arternas långsiktiga överlevnad. En långsiktig strategi för att skydda den ornitologiska mångfalden i skogen förutsätter därför större sammanhängande naturreservat och/eller sammanhängande skogsområden med spridda reservat där skogliga värdekärnor bevaras. Länsstyrelsen i Uppsala län – liksom andra länsstyrelser – har därför pekat ut så kallade värdeattrakter för att koncentrera de värdefulla skogsområdena och på så sätt öka effekten av skogsskyddet. I Uppland har man bland prioriterat områden med kalkbarrskogar och skärgårdsnaturskogar då dessa anses karaktäristiska för landskapet.

Minskande fågelpopulationer

Två exempel på fågelarter som missgynnats kraftigt av det moderna skogsbruket är tretåig hackspett och tjäder. Den tretåiga hackspetten minskade sannolikt med 50–80 procent inom stora delar av Sverige under 1900-talets senare decennier (Amcoff & Eriksson 1996). I början av 1980-talet uppskattades beståndet i Upplands rapportområde till åtminstone 150 par (Fredriksson & Tjernberg 1996). Idag finns sannolikt 30–50 par kvar av tretåig hackspett i Uppland. Antalet tjädrar är mer svåruppskat-

tat, men uppenbarligen har arten minskat kraftigt i landskapet under senare år, vilket bland annat märks på spelens storlek.

DEN TRETÅIGA HACKSPETTEN söker föda i döda och döende träd där större vedlevande insekter såsom olika arter av barkborrar och långhorningar förekommer. Enligt Artdatabankens faktablad (ArtDatabanken 2006-05-30) behöver arten 10–15 m³ död ved per hektar, eller ca 5 procent av den stående biomassan. Detta kan jämföras med en genomsnittlig produktionsskog som innehåller mindre än 2 procent. Under häckningstiden är det viktigt att mängden föda är tillräcklig inom ett begränsat avstånd till boplatsten. Sommarreviren är därmed ofta i storleksordningen några tiotals hektar, medan vinterreviren är betydligt större. Sett över året krävs i genomsnitt cirka 100 hektar för ett enda par tretåig hackspett. Lämpliga biotoper i Sverige utgörs ofta av sumpskogar, äldre skogar och lövrika områden i barrskogsområden. För artens överlevnad inom en region krävs sannolikt både ett hänsynsfullt skogsbruk och avsättning av biotoper i reservatform.

TJÄDERN HAR SVÅRT att finna skydd i enformiga miljöer med jämgamla träd. Arten kräver gammal tallskog, och hönor med kycklingar utnyttjar ofta blötare partier i skogen och områden med ört- eller risvegetation där kycklingarna kan hitta tillräckligt med insekter. Det räcker således inte att bara skydda tjäderns spelplatser.

Ur ornitologisk synvinkel är formellt skogsskydd avgörande för att skydda hotade och sårbara arter. För att skydda arter som tretåig hackspett och tjäder är det viktigt att skogen skyddas på ett sådant sätt att större populationer av dessa arter kan fortleva, vilket bland annat ställer krav på storleken av de reservat som upprättas, liksom på närheten till andra reservat och värdefulla biotoper.

I Uppland bildas ett antal naturreservat varje år på olika grunder och vårt syfte i det följande är att undersöka hur väl man tagit hänsyn till fåglar i ett antal reservatbildningar under senare år. Vi har därför undersökt

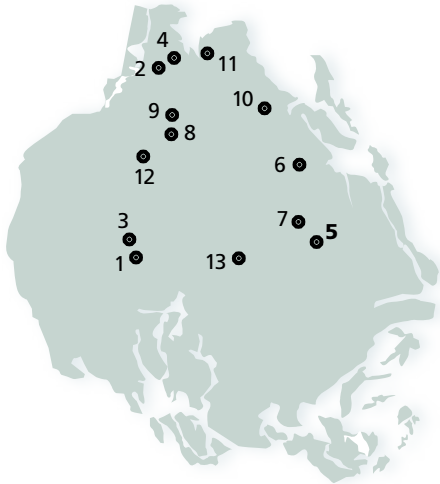
Tabell 1. Namn, syfte, storlek och förekommande fågelarter i granskade reservatsbildningar.

Namn, datum	Syfte	Storlek (ha)	Arter
1. Fäbodmossen NR , 2007 (utvidgning)	Arter enl. art- och habitatdirektivet har en positiv utveckling	152,5 (skogsmark 83)	Tretåig hackspett, spillkråka, sparvuggla, trana, orre, tjäder
2. Ersta NR , 2005	Arter enl. art- och habitatdirektivet har en positiv utveckling	47,5	Tretåig hackspett
3. Styggkärret NR (ligger i anslutning till Fäbodmossen NR), 2000	Skydda biologiska mångfalden	374 (skogsmark 330)	Mindre flugsnappare, slaguggla, spillkråka, tjäder, tretåig hackspett
4. Sättra NR , 2001	Bevara och utveckla naturskog	31	Tretåig hackspett (nämns)
5. Björnsundet NR , 1998	Skydda växt och djurliv	58 (skogsmark 53)	Mindre hackspett, tretåig hackspett, mindre flugsnappare
6. Lyssnarberget NR , 2005	Bevara gammal barrskog samt hotade och missgynnade arter förknippade med denna biotop (prioriterade arter = skalbaggar och svampar)	59	Skogsduva, spillkråka, tretåig hackspett
7. Högbergsmossen NR , 2005	Skydda, bevara naturskogsområde samt biol. mångfalden	98,3	Järpe, skogsduva, mindre hackspett, spillkråka, tretåig hackspett, tjäder
8. Yttröskogens NR , 2006	Bevara äldre barrskog + hotade och missgynnade arter	57	Järpe, spillkråka, Tretåig hackspett
9. Knaperbergets NR , 2006	Bevara äldre barrskog + hotade och missgynnade arter	19,3	Järpe, spillkråka, tretåig hackspett
10. Vamsta NR , 2006	Skydda karakteristiska naturtyper såsom kalkbarrskog	17,4	Tretåig hackspett, mindre hackspett
11. Skvallermyrens NR , 2007	Bevara för Norduppland karakteristiskt skogs- och våtmarksområde, bevara/utveckla biologisk mångfald	53,9	Tretåig hackspett, järpe, spillkråka, tjäder
12. Marstalla NR , 2008	Bevara äldre blandskogar, gynna hotade och missgynnade arter	133,1	Tretåig hackspett, fiskgjuse, tjäder
13. Tjäderleksmossen NR , 2008	Bevara mosaikartade skogslandskapet, bevara biologisk mångfald, krävande och hotade arter	410,7 varav skogsmark 403,5	Mindre hackspett, spillkråka, storlom, trana, nötkråka, fiskgjuse, tretåig hackspett, tjäder

vilka skogsreservat som har bildats, vad som har prioriterats och vad som kan förbättras i framtiden gällande naturreservat i skog.

Metodik

Vi har valt att titta på skötselplaner för 13 naturreservat som bildats av Länsstyrelsen i Uppsala län mellan 1998 och 2008. I ett fall (Fäbodmossen) gäller det en utvidgning av ett befintligt reservat. Vi har dels använt skötselplaner som UOF har fått som remisser och dels ett antal som vi begärt ut i efterhand från Länsstyrelsen. I de skötselplaner som vi granskat har vi sammanställt syften med reservatsbildningen, arealen skogsmark inom varje reservat samt de fågelarter som uppges förekomma i respektive område. Vi förutsätter att de naturreservat som ingår i denna studie väl speglar sammansättningen och utformningen av naturreservat i skog i Uppland. Naturreservatens namn och läge framgår i Tabell 1 respektive Figur 1.

Figur 1. Geografisk lokaliseringskarta av granskade reservat. För numrering se Tabell 1.

Resultat

Syfte med reservatsbildningen anges i allmänhet på olika nivåer i skötselplanerna. Ett generellt syfte brukar anges av typen "bevara äldre blandskogar" eller "gynna hotade och missgynnade arter". Dessutom anges prioriterade bevarandevärden mer specifikt, och där kan ibland vissa fågelarter ingå. Utöver detta innehåller skötselplanerna givetvis mycket

annat, till exempel förekomst av olika typer av organismer inklusive fåglar, samt kartmaterial och information om reservatens storlek, sammansättning och skötsel.

I Tabell 1 har vi försökt sammanfatta en del relevanta fakta från skötselplanerna om de 13 reservaten – nämligen reservatens namn, syften, arealer och fågelarter som uppges förekomma. Reservatens syften beskrivs ofta relativt utförligt men vi har sammanfattat grovt det som är relevant för vårt ändamål. I de flesta fall utpekade även ett antal organismer som prioriterade bevarandevärden och vi har sammanfattat dessa i Tabell 2 i de fall detta har gjorts – vi har dock huvudsakligen begränsat sammanfattningen till fågelarter.

Vi kan konstatera att fågelarter såsom spillkråka, tretåig hackspett och tjäder ofta uppges förekomma i de undersökta reservaten. Det saknas dock ofta en analys av varför arterna förekommer, i vilken utsträckning, och vad de har för krav för att överleva. Mera sällan omnämns dessa arter som prioriterade bevarandevärden.

I FEM AV de 13 reservaten kan fåglar anses prioriterade, nämligen i Ersta, Yttröskogen, Skvallermyren, Marstalla och Tjäderleksmossen. Endast två av dessa reservat överstiger 100 hektar i storlek, vilket alltså gör det svårt att säkerställa att tjäder och tretåig hackspett kan överleva inom reservaten.

I hela gruppen överstiger arealen 100 hektar i fyra reservat. Vi kan dock konstatera att i några fall gränsar reservaten till andra reservat eller ligger mycket nära. Flertalet reservat ligger i någon av Länsstyrelsen utpekade värdestrakt. Det är dock inte självklart att reservaten inom en värdestrakt ligger tillräckligt nära varandra för att säkerställa att skyddsvärda fågelarter kan uppnå tillräckligt revirstorlek.

Generellt saknas det analyser av hur arterna kan överleva på populationsnivå i de genomgångna reservatsplanerna.

Diskussion

Ur ornitologisk synpunkt kan vi konstatera att i mindre än hälften av de undersökta

Tabell 2. Prioriterade bevarandevärden i granskade reservat.

1. Fattiga till intermediära kärr, skogsbevuxen myr och västlig taiga. Sköldmossa, raggbock.
2. Skogsfåglar, mossor och mykorrhizasvampar. Tretåig hackspett omnämns.
3. – (för gammalt)
4. – (för gammalt)
5. – (för gammalt)
6. Vedskalbaggar knutna till asp, vedsvampar på tall, mykorrhizabildande svampar knutna till gran.
7. Senvuxna träd, död ved, lövrika successioner, ädla lövträd.
8. Barrskogsfåglar, vedlevande mossor och kalkkrävande kärleväxter.
9. Epifytiska lavar samt vedlevande lavar och svampar.
10. Mykorrhizabildande svampar knutna till främst gran.
11. Ringlav, tretåig hackspett, spillkråka, tjäder, flera mykorrhizabildande svampar.
12. Tickor och mossor knutna till död ved i olika nedbrytningsstadier. Fåglar gynnade av bestånd med stort inslag av död ved och god tillgång på vedlevande insekter.
13. Arter knutna till gammal barrskog, asp, gamla lövträd m.m. Tjäder nämns.

reservaten ingår fåglar bland de prioriterade bevarandevärdena. Detta kan man givetvis ha olika synpunkter på, men med tanke på de minskande trenderna för flera arter skogsfåglar både i Uppland och generellt i landet så skulle vi givetvis gärna se att fåglar prioriterades i större utsträckning. Vi tror inte att detta i slutändan enbart skulle gynna fågellivet utan även vara till gagn för den biologiska mångfalden som helhet. Fåglar är en integrerad del av ekosystemen och naturvärden måste givetvis syfta till att i möjligaste mån bevara helheten.

I DENNA UNDERSÖKNING har vi resonerat kring betydelsen av reservatens storlek och närhet till andra reservat och värdestrakter. Just dessa aspekter är särskilt viktiga för fåglar men spelar givetvis roll även för andra organismer. Även i flera fall där fågelarter faktiskt anges som prioriterade bevarandevärden talar reservatens storlek emot att bevarandemålen kan uppnås. Det vore önskvärt med en ansats till analys på populations- och landskapsnivå.

Strategin för skydd av biologisk mångfald inkluderar inte enbart naturreservat utan förutsätter även frivilligt skydd och naturvårdshänsyn vid avverkning. Vi är dock oroliga för att detta inte fungerar särskilt bra i praktiken på många håll. I vissa trakter i Uppland, exempelvis runt Vällen och Aspdalssjön, har

skogsbuket under senare år varit så intensivt att nästan enbart skog med formellt skydd kan anses lämplig för fågelarter som tretåig hackspett och tjäder. En inventering i området 2005 visade också att tretåig hackspett faktiskt enbart förekom i anslutning till skyddad skog (egna observationer).

OM SKOGSBRUKET SKER på en sådan nivå så är behovet av skyddad skog enormt. Om skogen brukades lite mindre intensivt och med större hänsyn så skulle en något mindre areal kunna skyddas och miljömålen ändå ha en rimlig chans att nås.

Det synes dock vara alldeles nödvändigt att de reservat som ändå bildas i fortsättningen bättre tar hänsyn till fåglars behov, särskilt gällande reservatens storlek, om vi ska kunna räkna med att behålla dessa fågelarter i skogen. Om naturvärden inte förmår skydda fåglar och andra organismer på populationsnivå så är det givetvis uteslutet att man i längden kan uppnå uppställda miljömål om biologisk mångfald och levande skogar.

Referenser

- Amcoff, M. & Eriksson, P. 1996. *Förekomst av tretåig hackspett *Picooides tridactylus* på bestånds- och landskapsnivå*. Ornis Svecica 6, 107–119.
- Fredriksson, R. & Tjernberg, M. (reds). 1996. *Upplands Fåglar – fåglar, människor och landskap genom 300 år*. Fåglar i Uppland, supplement 2. Uppsala.